Людмила І. Безтелесна

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті узагальнено соціально-демографічний підхід до трактування сутності міграції населення на основі теорії еволюційного інституціоналізму, а також доповнено його економіко-управлінським. Обґрунтовано, що обсяги міжрегіональної міграції в Україні є реакцією на розвиток інноваційного потенціалу. Зроблено висновок, що аналіз структури внутрішньої міграції населення надає можливість оцінювати зростання конкурентоспроможності та інноваційності економіки регіонів.

Ключові слова: *міграція населення; розвиток інноваційного потенціалу; структура міграції населення; інноваційний розвиток економіки регіонів.*

Табл. 3. Літ. 12.

Людмила И. Безтелесная

МИГРАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ КАК ИНДИКАТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье обобщен социально-демографический подход к трактовке миграции населения на основе теории эволюционного институционализма, а также дополнен экономико-управленческим. Обосновано, что объемы межрегиональных миграций населения в Украине являются реакцией на развитие инновационного потенциала. Сделан вывод, что анализ структуры внутренней миграции населения дает возможность оценивать рост конкурентоспособности и инновационности экономики регионов.

Ключевые слова: *миграция населения; развитие инновационного потенциала; структура миграции населения; инновационное развитие экономики регионов.*

Liudmyla I. Beztelesna[1]

POPULATION MIGRATION AS AN INDICATOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S REGIONS

The article generalyzes the social and demographic approach to interpretation of migration based on the theory of evolutionary institutionalism, supplementing it with an economic managerial approach. It is proved that the volume of intra-regional migration in Ukraine is a response to innovative potential development. It is concluded that analysis of internal migration structure makes it possible to estimate the growth of competitiveness and innovativeness of economy in the regions.

Keywords: *population migration; innovative potential development; the structure of population migration; innovative development of regional economies.*

Peer-reviewed, approved and placed: *16.09.2016.*

Постановка проблеми. Існуючий стан інноваційного розвитку України в порівнянні з основними мегатрендами інноваційного розвитку світової та європейської економік, а також економік окремих країн світу, не викликає сумнівів щодо нагальної необхідності активізації інноваційного розвитку України та її регіонів. Інноваційний розвиток регіонів України – це результат реалізації населенням інтелектуально-креативного потенціалу, що відображається на їх конкурентних перевагах та соціально-економічному розвитку, що забезпечується людьми, які в ньому зайняті і проживають.

[1] National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine.

© Людмила І. Безтелесна, 2017

Теоретичне усвідомлення цієї необхідності в Україні відбулося на рівні як законодавчої, так і виконавчої влади. Про це свідчить проведення і парламентських слухань, і розробка проекту стратегії інноваційного розвитку як виконання доручень Кабінету Міністрів України [9]. Проте усвідомлення проблеми ще не є результатом її розв'язання. І якщо політики, урядовці та науковці продовжують дискусії, які навіть письмово представляють суспільство у формі проектів побудованих стратегій, то дії населення – це реакція на ті умови, які існують або на їх трансформацію в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці-демографи акцентують свою увагу перш за все на вивченні мотивів та причин трудової, переважно зовнішньої, міграції населення, результати яких відображено у монографії [3]. Проте важливим залишається дослідження саме причин і мотивів міжрегіональної міграції населення України в контексті забезпечення інноваційного розвитку національної економіки.

Метою дослідження є вивчення взаємозв'язку між інноваційним розвитком та міграцією населення в межах регіонів України.

Основні результати дослідження. Зазвичай міграція трактується як переміщення людей через кордони певних територій зі зміною місця проживання назавжди або на відносно тривалий час [2].

Традиційно науковці оцінюють міграцію як складову демографічного розвитку та формування демографічної безпеки [12]. Так, французький демограф Л. Таба стверджує, що міграція «неминуче викликає цілий ряд демографічних наслідків. Це відкладання шлюбів, частіше окреме проживання подружжя, зниження рівня народжуваності, зміни у віковій структурі, обумовлені тим, що структура мігрантів завжди відрізняється від структури населення, як в місці їх вибуття, так і прибуття» [10]. А. Сові вказує, що «еміграція завжди має демографічні наслідки, навіть у тих випадках, коли вона є тимчасовою міграцією з метою знаходження роботи, оскільки вона роз'єднує подружжя і скорочує народжуваність [8]. Хоча трактування М.В. Птухи також пов'язують із демографічними наслідками міграції, проте він застерігав, що міграцію «слід розуміти не тільки у вузькому сенсі слова, тобто випадки імміграції та еміграції, але також вступ в шлюб, смерть – всі випадки виходу з первинного стану» [6], проте вважаємо, що в його трактуванні закладений значно ширший погляд на міграцію, як власне демографічний, так й соціальний. Дещо подібний широкий підхід до розкриття міграції знаходимо у С.І. Пирожкова [4], який акцентує на важливості дослідження міграційного чинника та приділенні особливої уваги йому, тому що він здебільшого впливає на демографічну, економічну, екологічну та соціально-політичну ситуацію в Україні.

Відмінний підхід до тлумачення міграції є у Ж. Тапіноса, який доводить, що «міграція – це відповідь на відсутність розвитку» [11], тобто він трактує її як реакцію населення на відсутність перспектив щодо майбутнього. За його підходом, населення здійснює оцінку ситуації і, прогнозуючи майбутнє за місцем проживання, приймає рішення про міграцію. Отже, міграція населення є також і управлінським рішенням.

Цікавим і відмінним від демографічного є підхід І.М. Прибиткової [5], який дещо збігається з Ж. Тапіносом [11]. Так, І.М. Прибиткова населення

трактує як людську популяцію, що здатна самовідтворюватися, а під міграцією розуміє «самоорганізований процес суспільної поведінки індивідів, що спрямовується системою вподобань» [5]. Також зазначаючи, що «вибіркове ставлення жителів територій до їх замешкання може правити за критерій якості життя в тому районі в межах простору», а самі райони характеризує як «простір можливостей» чи «простір стимулів» [5].

Отже, узагальнення існуючих теоретичних підходів до тлумачення сутності міграції населення дає право стверджувати, що міграція населення – це не лише форма демографічного руху, але й реакція і поведінка людської популяції на якість життя та можливості і стимули, що створюються територією та суспільством.

Крім того, населення, схильне до міграції, не абсолютизує парадигму суспільного розвитку, яка базується на класичній теорії трьох факторів виробництва, що зорієнтована виключно на прибуткову діяльність та споживчу поведінку, а саме суспільство стратифікує за рівнем доходу, освіти, професійною приналежністю і майновим станом. Воно поділяє парадигму суспільного розвитку, сформовану на засадах еволюційного інституціоналізму, де кожний індивід сам формує спосіб життя, а суспільство стратифікується за індивідуально визначеним набором стимулів і можливостей. Особливістю способу життя є те, що його визначають пріоритети духовності та моралі, що лежать в основі і власне формують спосіб поведінки. Сформована на такій базі поведінка людини орієнтована на реалізацію життєвої стратегії не на обмежених можливостях, а на розширенні меж цих можливостей.

Саме тому в регіонах, які обирають мігранти, формується такий спосіб поведінки певним набором конкретних правил і процедур, адекватний конкретним перевагам регіонів, наслідуючи які і адаптуючи окремі з них до умов сьогодення, регіони забезпечують такі умови життя, які виражаються в конкурентоспроможній позиції регіону (інноваційній, науково-технічній, інвестиційній, фінансовій). Власне спосіб поведінки населення регіону формує соціально-економічну систему, яка інтегрує якість життя, якість виробництва, якість освіти і культури та забезпечує конкурентоспроможний розвиток регіонів та країни в цілому.

На підставі теорії еволюційного інституціоналізму міграцію населення до чи з регіону пропонуємо трактувати як спосіб поведінки людської популяції, що визначається і задається набором конкретних правил і процедур, генерованих регіональними інституціями, дотримуючись і змінюючи які, людська популяція досягає певної мети в умовах динамічних змін навколишнього середовища. За інституційно-еволюційним підходом, привабливими для мігрантів будуть лише конкурентоспроможні і організовані регіони, що створюють умови для зростання можливостей. Отже, міжрегіональну міграцію населення можна характеризувати як форму інноваційного розвитку національної економіки.

Для перевірки визначених припущень проведемо динамічну оцінку розвитку інноваційного потенціалу (табл. 1) та міграційного приросту (скорочення) населення у регіонах України за 2011–2013 рр. (табл. 2). Рівень розвитку інноваційного потенціалу оцінено в рамках проекту експертним шляхом за

методикою Всесвітнього економічного форуму, що реалізувався фондом ефективне управління. Період, що обрано для аналізу, не є невипадковим і характеризується найвищими темпами зростання ВВП України на рівні 5,2% у 2011 р. та їх зниженням до нульового рівня у 2013 р., після якого відбувається лише наростання обсягів падіння.

Таблиця 1. **Динамічне оцінювання рівня розвитку інноваційного потенціалу в регіонах України,** *балів**

Регіон	*2011*	*2012*	*2013*	*Зміна 2012 до 2011*	*Зміна 2013 до 2012*	*Зміна 2013 до 2011*	*Тенденція*
АРК	2,63	2,77	2,97	0,14	0,2	0,34	позитивна
Вінницька	2,97	2,99	3,05	0,02	0,06	0,08	позитивна
Волинська	2,94	2,9	2,94	-0,04	0,04	0	нестійка позит.
Дніпропетровська	3,23	3,3	3,4	0,07	0,1	0,17	позитивна
Донецька	3,23	3,34	3,44	0,11	0,1	0,21	позитивна
Житомирська	2,82	2,73	2,67	-0,09	-0,06	-0,15	негативна
Закарпатська	2,75	2,81	2,84	0,06	0,03	0,09	позитивна
Запорізька	2,98	3,04	3	0,06	-0,04	0,02	нестійка позит.
Івано-Франківська	2,92	2,99	3,14	0,07	0,15	0,22	позитивна
Київська	2,93	2,92	2,93	-0,01	0,01	0	нестійка позит.
Кіровоградська	2,74	2,94	2,94	0,2	0	0,2	позитивна
Луганська	2,96	3,06	3,03	0,1	-0,03	0,07	негативна
Львівська	2,87	2,96	3,17	0,09	0,21	0,3	позитивна
Миколаївська	3,17	3,15	3,07	-0,02	-0,08	-0,1	негативна
Одеська	2,76	2,87	3,01	0,11	0,14	0,25	позитивна
Полтавська	3,06	2,97	2,91	-0,09	-0,06	-0,15	негативна
Рівненська	2,86	3,02	3,05	0,16	0,03	0,19	позитивна
Сумська	3,11	3,14	3,05	0,03	-0,09	-0,06	нестійка позит.
Тернопільська	2,92	2,88	2,87	-0,04	-0,01	-0,05	негативна
Харківська	3,27	3,44	3,6	0,17	0,16	0,33	позитивна
Херсонська	2,59	2,86	2,9	0,27	0,04	0,31	позитивна
Хмельницька	2,78	2,78	2,93	0	0,15	0,15	позитивна
Черкаська	2,8	2,81	2,82	0,01	0,01	0,02	позитивна
Чернівецька	2,67	2,98	3,12	0,31	0,14	0,45	позитивна
Чернігівська	2,47	2,58	2,72	0,11	0,14	0,25	позитивна
м. Київ	2,96	3,14	3,27	0,18	0,13	0,31	позитивна
м. Севастополь	3,2	3,36	3,35	0,16	-0,01	0,15	позитивна

* складено на основі [1].

За динамікою рівня розвитку інноваційного потенціалу в регіонах впродовж 2011–2013 рр. лідерами є АРК, Івано-Франківська, м. Київ, Львівська, Одеська, Харківська і Чернівецька області, а аутсайдерами – Житомирська, Луганська, Миколаївська, Полтавська і Тернопільська.

Оцінювання динаміки міжрегіональної міграції населення України впродовж 2011–2013 рр. дає право стверджувати, що населення не бачило можливостей і стимулів, майбутніх перспектив розвитку в таких областях, як: Він-

ницька, Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, що ілюструє міграційне скорочення.

Таблиця 2. **Динаміка міграційного приросту (скорочення) населення в регіонах України,** *тис. осіб**

Регіон	*2011*	*2012*	*2013*	*Зміна 2012 до 2011*	*Зміна 2013 до 2012*	*Зміна 2013 до 2011*	*Тенденція*
АРК	3,6	4,4	5,1	0,8	0,7	1,5	позитивна
Вінницька	0,5	-0,3	-0,8	-0,8	-0,5	-1,3	негативна
Волинська	0,7	-0,3	0,3	-1	0,6	-0,4	не виявлена
Дніпропетровська	-0,2	1,9	-0,4	2,1	-2,3	-0,2	не виявлена
Донецька	-0,5	-0,1	-3,3	0,4	-3,2	-2,8	негативна
Житомирська	-0,6	0,9	-0,5	1,5	-1,4	0,1	не виявлена
Закарпатська	-0,5	-0,5	-1,2	0	-0,7	-0,7	негативна
Запорізька	-0,8	1,1	-1	1,9	-2,1	-0,2	не виявлена
Івано-Франківська	0,5	1,4	0,9	0,9	-0,5	0,4	нестійка позит.
Київська	8,7	8,7	10,1	0	1,4	1,4	позитивна
Кіровоградська	-1,4	-1,8	-1,7	-0,4	0,1	-0,3	негативна
Луганська	-2,7	-1,5	-1,8	1,2	-0,3	0,9	нестійка негат.
Львівська	-1,6	1,2	-0,2	2,8	-1,4	1,4	нестійка позит.
Миколаївська	-0,6	-1	-0,8	-0,4	0,2	-0,2	нестійка негат.
Одеська	4,1	10,1	5,8	6	-4,3	1,7	позитивна
Полтавська	-0,3	0,2	0,5	0,1	0,3	0,8	позитивна
Рівненська	-1,8	-1,4	-0,9	0,4	0,5	0,9	позитивна
Сумська	-0,9	-1,2	-1,5	-0,3	-0,3	-0,6	негативна
Тернопільська	-0,8	-0,5	-1,1	0,3	-0,6	-0,3	негативна
Харківська	0,8	15,1	5,6	14,3	-9,5	4,8	позитивна
Херсонська	-1,1	-1,9	-1,9	-0,8	0	-0,8	негативна
Хмельницька	-1,1	-0,7	-1	0,4	-0,3	0,1	нестійка негат.
Черкаська	0,3	-0,5	-0,5	-0,8	0	-0,8	нестійка негат.
Чернівецька	0,9	1,6	1,4	0,7	-0,2	0,5	позитивна
Чернігівська	0,3	-0,7	-0,9	-1	-0,2	-1,2	нестійка негат.
м. Київ	10	24,7	18,4	14,7	-6,3	8,4	позитивна
м. Севастополь	1,6	2,9	3,3	1,3	0,4	1,7	позитивна

* складено на основі [7].

Проте, відомо, що впровадження інновацій трансформує поведінку людей і створює нові можливості. Групування регіонів України за обома ознаками (міграцією і розвитком інноваційного потенціалу) дає право констатувати про достовірність прийнятих припущень проте існування взаємозв'язку між міграцією та інноваційним розвитком регіонів України (табл. 3). Регіони з середнім, вищим середнього та високим рівнем розвитку інноваційного потенціалу демонструють або низьке міграційне скорочення, або ж міграційний приріст населення. Ця група областей включає Миколаївську, Львівську, Вінницьку, Дніпропетровську, Чернівецьку, Рівненську, Івано-Франківську, Одеську, Харківську, м. Київ і м. Севастополь.

Таблиця 3. **Групування регіонів України за міграційним приростом (скороченням) населення та рівнем розвитку інноваційного потенціалу, 2013 р.***

Групи регіонів за міграційним скороченням (приростом) населення, тис. осіб	Групування регіонів за рівнем розвитку інноваційного потенціалу				
	I група. Регіони з найнижчим рівнем розвитку інноваційного потенціалу (7) (до 2,9)	II група. Регіони з нижче середнього рівнем розвитку інноваційного потенціалу (6) (2,9–3,0)	III група. Регіони з середнім рівнем розвитку інноваційного потенціалу (9) (3,01–3,2)	IV група. Регіони з вище середнього рівнем розвитку інноваційного потенціалу (1) (3,2–3,3)	V група. Регіони з високим рівнем розвитку інноваційного потенціалу (4) (понад 3,3)
I група. Регіони з найвищим міграційним скороченням (3) (понад -1,5)		Кіровоградська	Луганська		Донецька
II група. Регіони з високим міграційним скороченням (5) (-1,5–(-1,0))	Херсонська, Тернопільська, Закарпатська	Запорізька	Сумська		
III група. Регіони з низьким міграційним скороченням (8) (-1,0–0)	Чернігівська, Черкаська, Житомирська	Хмельницька	Миколаївська, Львівська, Вінницька		Дніпропетровська
IV група. Регіони з середнім міграційним приростом (6) (0–5)		Полтавська, Волинська	Чернівецька, Рівненська, Івано-Франківська		м. Севастополь
V група. Регіони з високим міграційним приростом (5) (понад 5)	Київська	АРК	Одеська	м. Київ	Харківська

* розраховано за даними [1; 7].

Висновки. Нагальна потреба стимулювання інноваційного розвитку національної економіки вимагає обліку не просто міжрегіональної внутрішньої міграції, а виділенням вікової та кваліфікаційної структур. Це обумовлюється тим, що міграція головним чином визначається попитом приймаючої сторони на робочу силу і її кваліфікацією, а оскільки попит на робочу силу має

похідний характер від попиту на товари та послуги, для виробництва яких використовується дана робоча сила, а сучасний попит, своєю чергою, визначається структурою постіндустріальної економіки, то аналізуючи міграцію, можна робити певні висновки про потреби окремих регіонів в робочій силі, а звідси і про рівень розвитку тих чи інших сфер економіки в регіонах, їх залежності чи незалежності від міграції населення. Окрім того, метод використання міграції для оцінювання інноваційного розвитку економіки та її регіонів в майбутньому може буде доповнений дослідженням дистанційної зайнятості, віртуальної міграції та інших явищ, що породжуються реаліями сучасної соціально-економічної дійсності і впливають на економіку регіонів та країни.

1. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України // competitiveukraine.org.ua.
2. Міграція населення // uk.wikipedia.org.
3. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
4. *Пирожков С.И.* Демографические процессы и возрастная структура населения. – М.: Статистика, 1976. – 153 с.
5. *Прибиткова І.М.* Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. – К.: АртЕк, 1997. – 256 с.
6. *Птуха М.В.* Очерки о статистике населения. – М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1960. – 460 с.
7. Регіони України: Статистичний збірник за 2014 рік: У 2-х ч. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – Ч. 1. – 300 с.
8. *Сови А.* Общая теория населения: Науч. издание: В 2 т. / Пер. с фр. Ф.Р. Окунева; Авт. предисл. А.Я. Боярский. – М.: Прогресс, 1972. – Т. 1. Экономика и рост населения. – 502 с.
9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів // kno.rada.gov.ua.
10. *Таба Л.* Взаимосвязи между возрастной структурой, плодовитостью, смертностью и миграцией. Воспроизводство и обновление населения // Демографические модели / Под ред. Е.М. Андреева, А.Г. Волкова. – М.: Прогресс, 1977. – С. 27–88.
11. *Тапинос Ж.* Международная миграция населения как фактор экономического развития // Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2001. – Вып. 8. – С. 56–59.
12. *Цвігун І.А.* Демографічна безпека України та напрями її регулювання. – Кам'янець-Подільський, 2013. – 400 с.